

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİN ENTEGRASYON TEORİLERİNİN YERİ VE ETKİNLİĞİ

Merve İrem YAPICI*

ÖZET

Uluslararası sistemde sayıları giderek artan bölgesel ve evrensel örgütler ve bu örgütlerin oluşumuna yol açan devletler arasındaki entegrasyon çabaları, uluslararası ilişkiler disiplininde entegrasyonu ve önemini izah etmeyi amaç edinen yeni teorilerin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 1950lerden itibaren gelişmeye başlayan bu teoriler, genelde Avrupa bütünleşmesini ele alarak Avrupa Birliği (AB) örneği üzerinden kendi formülasyonlarını oluşturmuşlar ve Avrupa devletlerinin entegrasyonunu açıklamayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, AB örneğini de göz önünde tutarak bu teorilerin varsayımlarının ne derece doğru olduğunu ortaya çıkarmak, söz konusu teorilerin uluslararası ilişkiler disiplinine yaptığı katkıları ve eksik kalan yönlerini saptamaktır. AB'nin ve AB üyeliğinin önem kazandığı Türkiye'de, söz konusu örgütün oluşumunu irdeleyen teoriler konusunda herhangi bir akademik çalışmanın olmayışı, AB'nin anlaşılması konusunda önemli bir eksikliğe sebep olmakta ve bundan dolayı da bu çalışmanın önemini arttırmaktadır. Çalışmada öncelikle bu teoriler ayrı ayrı incelenmiş, her birinin ileri sürdüğü argümanlar, uluslararası ilişkiler disiplinine getirdikleri katkılar ve eleştiriye uğradıkları noktalar ele alınmıştır. Sonrasında ise bu teoriler karşılıklı olarak analiz edilmiş ve genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuçta bu çalışmada ileri sürülen tez, entegrasyon teorilerinin ekonomik ve sosyal boyutlardaki bütünleşmeyi açıklamakta başarılı oldukları, ancak siyasal boyutta sağlanamayan bütünleşmeyi öngörme konusunda yetersiz kaldıkları yönündedir.

Anahtar Kelimeler: entegrasyon teorileri, fonksiyonalizm, neofonksiyonalizm, Avrupa Birliği, dallanma, yayılma, iletişimsel etkileşimcilik.

---

* Ankara Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Bölümü Arş. Gör.

THE PLACE AND EFFICIENCY OF INTEGRATION THEORIES IN THE DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS

ABSTRACT

The increasing number of regional and global organizations in international system and the integration efforts among the states that paved the way for the establishment of those organizations, caused the formulation of new theories in the discipline of international relations to describe and explain the integration and its importance. Those theories, that have grown since the 1950s, established their own formulations based on the European Union (EU) example, and they aimed to explain the integration of European states. The basic goal of this work is to assess the validity of those integration theories' assumptions considering the EU example, along with their deficiencies and contribution to the International Relations discipline. In Turkey, where the EU membership gains importance, there is not enough academic research about the integration theories investigating the establishment of the EU. Because of this, this work, that fills the gap in this area, is increasingly important. In this work, firstly, each theory is investigated seperately and then those theories are analysed comparatively, finally evaluated generally. Consequently, the thesis of this research is as fallows: integration theories are successful to explain economic and social integration, however they are insufficient to foresee impossible political integration.

Keywords: integration theories, functionalism, neofunctionalism, European Union, ramification, spill over, transactionalism.

GİRİŞ

Entegrasyon olgusu, günümüzde önem kazanmış bir olgudur ve giderek artan entegrasyon oluşumları, entegrasyon teorilerinin de önemini arttırmıştır. Bu çalışmanın ana amacı, bu teorilerin özellikle Avrupa Birliği gibi pratikteki örneklerini temel alarak ne düzeyde etkin olduklarını araştırmaktır. Söz konusu teoriler farklı aktörleri temel almışlar ve entegrasyona giden yolu farklı şekilde oluşturmuşlardır. Ancak sonuçta bu teoriler ortak bir başlık altında toplanmışlar ve ortak bir amaca hizmet etmişlerdir.

Entegrasyon teorileri içinde en çok etki yaratanı neofonksiyonalizm olmuştur. 1940lı yıllarda David Mitrany tarafından ortaya atılan fonksiyonalizmin eksiklerini kapatmaya yönelik oluşturulan neofonksiyonalist teori, özellikle Avrupa Birliği'nin oluşumunu açıklamada oldukça etkili olmuştur. Günümüzde entegrasyon teorisi denilince ilk akla gelen teori de neofonksiyonalizm olmaktadır. Fonksiyonalizm, entegrasyon oluşumunda esas sorumluluğu teknokratlara yöneltirken, neofonksiyonalizm ise temel aktör ve

belirleyici olarak siyasal elitleri ileri sürmüştür. Fonksiyonalizmde teknik problemlerin çözümü için entegrasyon oluşturulacağı öngörölmüş ve siyasal konular göz ardı edilmiştir. Neofonksiyonalizmde ise, siyasal konuların da entegrasyon oluşumunda önemli olduğu ve önce ekonomik alanda başlayacak entegrasyonun siyasal elit ve bürokratların inisiyatifi ile siyasal entegrasyona dönüştürüleceği ifade edilmiştir.

Entegrasyon teorilerinin temelini oluşturan fonksiyonalizm ve neofonksiyonalizm dışında bir de Karl Deutsch'un ortaya attığı ve 'Güvenlik Topluluğu' kavramını içeren etkileşimcilik teorisi bulunmaktadır. Bu teoride ise devletler arasında bir topluluk duygusunun oluşmasının entegrasyonun oluşumu için gerekli olduğu ve bu duyguyu oluşturacak olan şeyin de toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşim olduğu ifade edilmektedir. Deutsch'un teorisinde, entegrasyon oluşumundaki temel aktör halk yığınları ve kitlelerdir.

Bu çalışmada, bu üç temel entegrasyon teorisi ayrıntısıyla incelenmiş, bu teorilere getirilen eleştiriler ve teorilerin sağladığı katkılar ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında, entegrasyon kavramı ve çeşitleri üzerinde durulduktan ve bir ön bilgi sağlandıktan sonra bu teorilerin incelenmesine geçilmiş, son kısımda ise genel olarak bu teorilerin sağladığı yararlar ve eksik ve yetersiz kalan yönleri incelenmiştir.

ENTEGRASYON KAVRAMI

Küreselleşme süreciyle artan bölgeselleşme eğilimleri, entegrasyon olgusunu uluslararası ilişkilerin önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'entegrasyon' kavramını açıklamaya çalışan ve buna ilişkin kuramlar geliştiren çalışmalar yapılmış olmasına karşın, entegrasyonun ne olduğu hakkında tam bir görüş birliği mevcut değildir.¹ Entegrasyon teriminin bir süreç mi, bir durum mu yoksa her ikisi birden mi olduğu konusunda bilim adamları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.²

Entegrasyonu bir durum olarak görenler arasında en kapsamlı tanımı Amitai Etzioni gerçekleştirmiştir. Ona göre entegrasyon, farklı devletlerden oluşan bir kurumun, zorlama araçlarını kullanma yetkisini ele geçirmesi, karar verme mekanizmasına sahip olması ve bu devletlerin vatandaşları için siyasal bir kimlik oluşturabilmesi durumudur.³ Entegrasyonu bir duruma yol açan bir süreç olarak değerlendiren teorisyenler arasında da Ernst Haas dikkati çekmektedir. Haas'a göre entegrasyon, farklı ulusal ortamlara sahip politik aktörlerin

¹ Donald J. PUCHALA, "Of Blind Men, Elephants and International Integration", *Journal of Common Market Studies*, Mart 1972, s. 267. Aktaran. İbrahim S. CANBOLAT, *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği*, Alfa Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 81.

² Ernst B. HAAS, *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, California, 1964, s. 26.

³ Amitai ETZIONI, "A Paradigm for the Study of Political Unification", *World Politics*, XV (1962), s. 69. Aktaran. HAAS, *a.g.e.*, s. 27.

bağılıklarını, beklentilerini ve politik eylemlerini, kurumları üye devletler üzerinde yetkiye sahip yeni bir merkeze kaydırmaları için ikna edilmeleri sürecidir.⁴ Sonuçta, 'entegrasyon' terimi, farklı ulusal birimlerin siyasi birleşmelerine yönelik bir süreç ya da bu birleşmenin bir ürünü olarak görülmektedir.⁵

Ancak yukarıdaki tanımlamalar daha çok siyasi entegrasyona ilişkin tanımlamalardır. Oysa ki entegrasyon siyasi olduğu gibi, ekonomik ve sosyal boyutlu da olabilmektedir. Bundan dolayı bazı teorisyenler, entegrasyonu, aktörler arasında birleşmenin özel ölçümlerle anlaşılabilir herhangi bir düzeyi olarak tanımlamışlardır.⁶

Yukarıda verilen tanımlara pek çok yeni tanım eklenebilmektedir. Ancak kanımca en uygun tanım şu olabilir: 'Entegrasyon, kapsayıcı sistemin dağıntık unsurlarının tutarlı bir yapılanma içerisinde bütünü uyumlaştırılmış bileşik birimleri biçimine dönüştürülmesidir. Bu anlamda siyasal entegrasyon politik aktörlerin bütünleştirilmesini içermektedir.'⁷ Bu çalışma içeriği nedeniyle entegrasyon çeşitlerinden siyasal entegrasyonu temel alacaktır. Ancak diğer entegrasyon çeşitlerine de kısaca değinmekte fayda vardır.

Entegrasyon Çeşitleri

Entegrasyon biçimleri, belirlenen hedeflere, işbirliğinin yoğunluğuna, bağımlılığın derecesine, yarar bölüşümü derecesine ve işbirliği yapan birimlerin sosyal ve siyasal homojenlik derecesine göre farklılık göstermektedir.⁸ Ancak temelde entegrasyon, ekonomik entegrasyon (ulusötesi bir ekonomi formülasyonu), sosyal entegrasyon (ulusötesi bir toplum formülasyonu) ve siyasal entegrasyon (ulusötesi bir siyasi sistem formülasyonu) olarak üçe ayrılmaktadır.⁹

⁴ Ernst B. HAAS, *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, California, 1958, s. 16.

⁵ Theodore A. COULOMBIS ve James H. WOLFE, *Introduction to International Relations: Power and Justice*, Prentice-Hall Inc., 3. Baskı, New Jersey, 1986, s. 306.

⁶ Robert O. KEOHANE ve Joseph S. NYE, "International Interdependence and Integration", (der.) Paul R. VIOTTI ve Mark V. KAUPPI, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillan Publishing Company, 2. Baskı, New York, 1993, s. 387.

⁷ Yusuf KARAKAŞ, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s. 7.

⁸ Henning BEHRENS ve Paul NOACK, *Theorien der Internationalen Politik*, Dtv, München, 1984, s. 160. Aktaran. İbrahim S. CANBOLAT, *a.g.e.*, s. 82.

⁹ Joseph S. NYE, *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown and Company, Boston, 1971, ss. 26-27.

Ekonomik Entegrasyon

Ekonomik entegrasyon ilke olarak piyasaların bütünleştirilmesidir.¹⁰ İki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların kaldırılması olarak tanımlanabilir.¹¹ Ekonomik entegrasyonun çeşitli düzeyleri bulunmaktadır. Bunlar, tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve son olarak da ulusal ekonomik bağımsızlığın tamamen yok olduğu tam ekonomik entegrasyondur.¹²

Ekonomik entegrasyon siyasi eğilimlere dayanabilir ve siyasi sonuçlara yol açabilir. Eğer özel bir alandaki (mesela kömür ve çelik gibi) ya da ekonominin tümündeki bütünleşme, merkezi karar almanın alanını genişletiyorsa bu siyasi işbirliğinin de gelişmesini sağlar.¹³ Özellikle üst düzeydeki ekonomik entegrasyonlar, siyasal entegrasyon desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bölgesel ekonomik entegrasyonlara, NAFTA, ASEAN ve APEC gibi örgütler örnek olarak gösterilebilir.

Sosyal Entegrasyon

Bu entegrasyon, karşılıklı bağımlılığın bilincinde olmanın ya da karşılıklı sorumluluğu kabullenmenin zorunlu olmadığı kişisel iletişim ya da mübadeleleri içermektedir.¹⁴ Bu tür iletişim ya da mübadelelere posta, telefon görüşmeleri, turizm, ticaret, öğrenci değişimleri örnek olarak gösterilebilir.¹⁵ Sosyal entegrasyonu halk kitlelerinin entegrasyonu ve elit kesimin entegrasyonu olarak ikiye ayırmak mümkündür. Özel grup ve elitlerin aralarındaki iletişimi anlayabilmek için o bölgedeki ve o bölge dışındaki üniversitelerde okuyan öğrenci sayısı ya da seyahatin en pahalı biçimi olan uçak yolculuklarının o bölge içinde ve o bölge dışına olan sefer sayıları karşılaştırılabilir.¹⁶

Siyasal Entegrasyon

Entegrasyon türleri içinde siyasal entegrasyon, tatmin edici bir tanıma ulaşmada en zor ve en muğlak olanıdır. Siyasal entegrasyon, aynı siyasal varlık içindeki bireylerin oluşturduğu topluluk ilişkisidir. Bu da gruba ortak bir bilinç

¹⁰ Willem MOLLE, *The Economics of European Integration*, Dartmouth, Aldershot, 1990, s.10. Aktaran. KARAKAŞ, a.g.e., s. 8.

¹¹ David ROBERTSON, *Uluslararası Ticaret Politikası*, Ak Yayınları, İstanbul, 1972, s. 59.

¹² Emin ERTÜRK, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Ezgi Yayınları, Bursa, 1991, s. 5.

¹³ HAAS, *The Uniting of Europe*, ss. 12-13.

¹⁴ NYE, a.g.e., s. 34.

¹⁵ Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. Karl W. DEUTSCH, "Transaction Flows as Indicators of Political Cohesion", (der.) Philip E. JACOB ve James V. TOSCANO, *The Integration of Political Communities*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964, ss. 75-97.

¹⁶ NYE, a.g.e., s. 34.

ve kimlik duygusu veren çeşitli bağlarla bireylerin bir araya gelmesi demektir. Siyasal entegrasyonun temelinde, karşılıklı çıkarları sağlama amacını güden kolektif bir eylem yatmaktadır.¹⁷

Karl W. Deutsch'a göre, belli bir toprak üzerinde bir grup insanın uzun bir süre için barışçıl düzeni sağlayacak gerekli topluluk ve kurumlar üzerine ortak bir kanıya varmalarına yol açan süreç, siyasal entegrasyondur.¹⁸ Leon Lindberg ise bu tür entegrasyonu, ortak katılımın ve düzenli karar almanın söz konusu olduğu, çeşitli toplumsal grupların oluşturduğu kolektif karar verme sistemine sahip bir uluslararası sistemi oluşturma amacının parçası olarak görmektedir.¹⁹

Siyasal entegrasyon olgusu dört farklı şekilde ortaya çıkmaktadır: 1) Kurumsal Entegrasyon 2) Yönetimsel Entegrasyon 3) Davranışsal Entegrasyon 4) Güvenlik Entegrasyonu²⁰.

Kurumsal entegrasyonun öğeleri, kararların supranasyonal (ulus-üstü) düzeyde alınmışlık derecesi ve bunların yetki alanları gibi göstergelerdir. Bu tarz entegrasyon, bütünleştirilme mekanizmasının ortak karar sistematüğini geliştirme yönlüdür. Kendi içinde bürokratik ve adli olmak üzere ikiye ayrılan kurumsal entegrasyonda, ortak kurumsal yapı, entegrasyonun kaçınılmaz kural koyma ve uygulama prosedürlerini kolaylaştırıcı etkiye sahiptir.²¹

Yönetimsel entegrasyonda ilgi konusu, kurumlar ve karar almada kullanılacak metotlardan ziyade, iç ve dış politika kararlarını almada etkin olacak ülkeler grubunun kapsamı ve ülkelerin etkinlik derecesi ile ilgilidir. Lindberg bunu siyasi işbölümü olarak adlandırmıştır.²² Örneğin Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde görüldüğü üzere, zayıf kurumlara karşın güvene dayalı müzakereler siyasal entegrasyonun önemli bir aracı olabilmektedir. Yönetimsel entegrasyon, katılımlı hükümet modelinin kapsamlı tasarruflarına geçişi amaçlamaktadır.

Davranışsal entegrasyon, ekonomik ve siyasal elit ile kamu kesiminin bütünleşmeyi desteklemeleri esasına dayanmaktadır. Siyasal işbirliğinin bir amacı da ortak kimlik duygusunu geliştirmektir. Bu anlamda bireylerin ortak bir kimlik altında birleşmeleri davranışsal entegrasyonun amacını oluşturmuştur. Kamuoyunun davranışsal desteği, kurumsal ve yönetimsel entegrasyonun gelişimini etkileyecektir.

¹⁷ Philip E. JACOB ve Henry TEUNE, "The Integrative Process: Guidelines for Analysis of the Bases of Political Community", (der.) JACOB ve TOSCANO, *a.g.e.*, ss. 4-5.

¹⁸ Karl W. DEUTSCH et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1957, s. 7. Aktaran. James E. DOUGHERTY ve Robert L. PFALTZGRAFF, *Contending Theories of International Relations*, Addison Wesley Longman, 5. Baskı, New York, 2001, s. 510.

¹⁹ Tayyar ARI, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 406.

²⁰ NYE, *a.g.e.*, s. 37.

²¹ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 11.

²² NYE, *a.g.e.*, s. 41.

Güvenlik entegrasyonu, düzensizlik kaygılarının supranasyonel yönetim yapılanması yoluyla giderilmesine ilişkindir. Üst boyut bir güvenlik birliği veya çoğulcu barış koruma çabaları şeklinde kurulabilmektedir.²³

Entegrasyonun Amaçları ve Koşulları

Entegrasyonun amaç ve yararları Karl Deutsch tarafından dört başlık altında toplanmıştır: 1) barışı korumak; 2) daha büyük çok amaçlı kapasitelere ulaşmak; 3) belli spesifik görevleri yapmak; 4) yeni bir imaj ve kimlik kazanmak.²⁴

Günümüzde entegrasyon imkanlarını belirleyen kriterler de şu şekilde sıralandırılabilir: Coğrafi yakınlık (yakın ülkelerin bütünleşmeleri daha kolaydır), benzerlik (ortak noktaları çok olan ülkelerin birleşmesi farklılıkları çok olanlara göre daha kolaydır; örneğin, sosyal göstergelerdeki benzerlik), etkileşim (bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin yoğunluğu birleşmeyi kolaylaştırır), zihni yakınlık (bilgi ve anlayış benzerliği önemli bir rol oynar), işlevsel menfaatler (üyelerce paylaşılan menfaat alanlarının bulunması birleşmeyi kolaylaştırır), yapısal çerçeve (siyasî yapısı karar verme açısından katılımcı olan ülkelerin birlikteliği daha güçlü olur), eski birleşme tecrübeleri (eski tecrübeler bütünleşmenin daha ileri safhalara ulaşmasına katkı sağlar).²⁵

Ülkeler arasında entegrasyonunun analizini yaparken, kültürel homojenlik, ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık, coğrafi yakınlık, kimlik ortaklığı, ortak düşmanın varlığı gibi kriterler ele alınmalıdır. Göz önünde bulundurulması gereken bir başka faktör de üyelerin iç politikayı belirleyici unsurları ile üye olmayan ülkelerin entegrasyona verecekleri tepkilerdir. Yine diğer önemli bir unsur, ülke içinde ve ülkeler arasında entegrasyonu destekleyen bir elit tabakanın bulunmasıdır. Eğitim seviyesinin düşük olduğu ülkelerde siyasi ve idari altyapı gelişmediğinden birleşme daha zor gerçekleşir.²⁶

ULUSLARARASI ENTEGRASYON TEORİLERİ

Siyasal topluluklar alan bakımından üyeliğin herkese açık olması halinde 'evrensel', belli bir bölgedeki ülkelere açık olması halinde ise 'özel topluluklar' olarak nitelendirilmekte; kapsam bakımından belli bir amacı gerçekleştirmeyi öngören bir topluluk 'spesifik topluluk', birden çok amacı gerçekleştirmeye

²³ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴ Karl W. DEUTSCH, *The Analysis of International Relations*, Prentice/Hall International Inc., 3. Baskı, New Jersey, 1988, s. 271. Aktaran. ARI, *a.g.e.*, s. 404.

²⁵ Ahmet KURU, "Bölgesel Entegrasyon Teorileri ve Uluslararası Ortam Işığında Türk Birliği Meselesi", <<http://www.students.washington.edu/ahmet/22-BOLGESEL.doc>> (12.12.2004).

²⁶ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *Contending Theories of International Relations*, J. B. Lippincott Company, New York, 1981, ss. 288-291. Aktaran. KURU, *a.g.m.*, <<http://www.students.washington.edu/ahmet/22-BOLGESEL.doc>> (12.12.2004).

yönelik bir topluluk ise ‘yaygın topluluk’ olarak isimlendirilmektedir.²⁷ Özellikle 1960ların ilk döneminden itibaren entegrasyon alanındaki çalışmaların büyük bir bölümü bölgesel entegrasyona yani özel topluluklara yönelmiştir.²⁸

Entegrasyon teorileri, devlet ötesi çözümleri gerektiren problemlerle karşı karşıya kalan devletlerin merkezi olmayan bir oluşumda nasıl davranacaklarını açıklamaya ilişkindir. Entegrasyon teorisyenleri, bağlılık ya da dikkatin bir odak noktasından diğerine, yerel birimden daha geniş ve büyük siyasi kuruma, kabileden ulusa, ulustan ulusüstü birime kayma sürecini anlama konusunda ortak bir ilgiyi paylaşırlar.²⁹

Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Paul Taylor’a göre fonksiyonalizm, sadece neo-fonksiyonalist entegrasyon teorisinin değil, karşılıklı bağımlılık teorisi, dünya toplumu yaklaşımları, bağlantı politikaları ve rejim teorisi gibi uluslararası düzene ilişkin çeşitli yaklaşımların da ‘entellektüel ata’sıdır.³⁰ Fakat Taylor ve Groom fonksiyonalizmi özenle oluşturulmuş bir teoriden ziyade bir yaklaşım olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre fonksiyonalizm, tüm fonksiyonalistler tarafından paylaşılan temel değerlerden yola çıkmamaktadır. Ancak, dünya siyasetine ilişkin fonksiyonalist yaklaşımlar belirli bir gündem çerçevesinde birleşmektedirler.³¹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra yayınlanan David Mitrany’nin³² ‘A Working Peace System’ adlı eseri ile yankı bulan fonksiyonalizmin amacı, insani

²⁷ DEUTSCH, *a.g.e.*, ss. 212-214. Aktaran. ARI, *a.g.e.*, s. 399.

²⁸ COULOMBIS ve WOLFE, *a.g.e.*, s. 306.

²⁹ DOUGHERTY ve PFALTZGRAFF, *a.g.e.*, 5. Baskı, s. 511.

³⁰ A.J.R. GROOM ve Paul TAYLOR, *Functionalism: Theory and Practice in International Relations*, Crane Russack, 2. Baskı, New York, 1994, s. 125. Aktaran. Ben ROSAMOND, *Theories of European Integration*, Palgrave, New York, 2000, s. 31.

³¹ ROSAMOND, *a.g.e.*, ss. 32-33.

³² 1 Ocak 1888’de Bükreş’te dünyaya gelen David Mitrany, ‘London School of Economics and Political Science’da uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi eğitimi görmüş; Harvard ve Yale Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak ders vermiştir. 1922’den 1929’a kadar sponsorluğunu ‘Uluslararası Barış için Carnegie Vakfı’nın üstlendiği *Dünya Savaşı’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi* dergisinin Avrupa editörlüğünü üstlenmiştir. 1933’te Princeton İleri Eğitim Enstitüsü’ndeki Ekonomi ve Politika Okulu’na profesör olarak atanmıştır. Her ne kadar Mitrany fonksiyonalizm üzerine yazdıkları ile üne kavuşmuş olsa da pek çok farklı konuda yazdığı eserleri bulunmaktadır. Bu kitaplara örnek olarak şunlar verilebilir: *The Problem of International Sanctions* (1925), *Marx Against the Peasant* (1951), *The Progress of International Government* (1934) ve Güneydoğu Avrupa ile ilgili yazdığı birkaç kitap. Fonksiyonalizm üzerine yaptığı çalışmalar ise bir klasik haline gelmiş *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization* (1944) ve *The Functional Theory of Politics* (1975)’tir. Fonksiyonalizm teorisinin kurucusu David Mitrany, 1977 yılında 89 yaşındayken hayata gözlerini yummuştur. Kenneth W. THOMPSON, *Masters of International Thought*, Louisiana State University Press, 3. Baskı, Baton Rouge, 1990, s. 220.

çatışmanın sona ermesi için gerekli şartları teorileştirmektedir. Mitrany'nin gayesi, uluslararası toplumun 'ideal' formunu yaratmaktan öte bu toplumun temel fonksiyonlarını saptamak olmuştur.³³

Yukarıda adı geçen eserinde Mitrany, fonksiyonalizmin ana argümanlarını ortaya koymuştur. Buna göre, dünyadaki savaşların temel nedeni, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardır. Buna karşılık, ekonomik ve sosyal refah, barışın ön koşuludur. Ulus-devlet yapılanması ve milliyetçilik akımı savaşı körüklemektedir. Ulus-devlet yapılanması aynı zamanda vatandaşları savaşa mecbur eden subjektif bir karakter taşımaktadır. Oysa insanlar rasyonel varlıklardır; uluslararası ticaretin artmasına paralel olarak insanların tercihlerinin uluslararası işbirliğinin güçlenmesi lehine değişmesi doğaldır. Bu gelişme sonunda uluslararası örgütler ortaya çıkacak, ortak çıkara dayanan örgütlerin gelişmesi de savaşı teşvik eden milliyetçi akımları zayıflatacaktır.³⁴

Fonksiyonalizmin temelinde dogma ve sertliklerden kaçınma yer almaktadır.³⁵ Toplumun refahı ve insan ihtiyaçlarının karşılanması öncelikli konulardır. İnsanların ihtiyaçlarını belirleme konusunda her zaman rasyonel olduğu ve bu ihtiyaçları karşılayacak işlevleri olan otoriter örgütler yaratacağı savunulmuştur.³⁶ Fonksiyonalizm, savaşın insanın topluluk halinde yaşamasının nesnel ürünü olduğunu varsaymaktadır. Savaş insan doğasının değil, devletlerin irrasyonel politikalarının bir ürünüdür.³⁷ Bu bakış açısı ile fonksiyonalizm, insanın doğasının kötü olduğunu savunan realizm ile karşı karşıya gelmektedir.

Bu teoriye göre, ulaştırma ve iletişim teknolojilerindeki gelişme ile insani faaliyetlerin alanı genişleyecek ve bu da pek çok hükümetSEL işlevin daha geniş bir çerçevede gerçekleştirilmesine imkan tanıyacaktır. Fonksiyonalistler, hükümetin daha yüksek düzeylerinin güçlendirilmesinin ya da postanın ulaştırılmasından çevrenin korunmasına kadar özel işlevlerin yerine getirilmesinde hükümetSEL kapasitenin geliştirilmesinin geleneksel devletleri sınırlayan bir hükümetler ağına yol açacağını savunmuşlardır.³⁸

Mitrany, modern toplumun siyasetçilerden ziyade uzmanlar tarafından çözümlenebilecek pek çok teknik problem yarattığını savunmaktadır. Bu problemler ulus-içi olabileceği gibi uluslararası da var olmaktadır. Ortak problemlerin artması devletlerin işbirliğini gerektirmektedir ve temelde siyasi olmayan problemlerin (ekonomik, sosyal, bilimsel) çözümü de etkilenen

---

³³ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 32.

³⁴ İrfan Kaya ÜLGER, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 35.

³⁵ HAAS, *Beyond the Nation-State*, s. 8.

³⁶ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 33.

³⁷ ARI, *a.g.e.*, s. 403.

³⁸ Barry B. HUGHES, "Evolving Patterns of European Integration and Governance: Implications for Theories of World Politics", (der.) Charles W. KEGLEY, *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, St.Martin's Press, New York, 1995, ss. 225-226.

ülkelerin siyasi olmayan uzmanlarına bırakılmalıdır.³⁹ Teknik konuların giderek önem kazanmasıyla bu alanlarda oluşturulan işbirliği, sadece belli konuların uluslararası alanda çözümünü gerçekleştirmek için çalışan görevlilerin yer aldığı fonksiyonel uluslararası örgütlerin kurulmasına ve artmasına yol açacaktır.⁴⁰ Sonuçta barış ve refahın entegrasyon ile sağlanmasına yönelik idealist amaçlarla sıkı sıkıya bağlı olan fonksiyonalizmde entegrasyon, 'yüksek politika'dan⁴¹ uzaklaşan teknokratik bir süreç olarak görülmektedir.⁴²

'İhtiyaç' ve 'işlev' üzerine kurulmuş teknik konulardaki uluslararası işbirliği ağının yaygınlaştırılması düşüncesinden hareket eden fonksiyonalizmde, öncelik insan ihtiyaçlarının karşılanması olup, birleşmiş tek bir devlet yaratmak amaçlanmamıştır. Fonksiyonalistler, insan ihtiyacının önceliğini sağlamada bir araç olarak esnek uluslararası örgütlerin gerekliliğini savunmuşlardır. İnsan ihtiyaçları zaman ve mekana göre değişmekte, bu da ihtiyaçların karşılanmasına yönelik uluslararası çözümlerin açık uçlu ve esnek bir süreç olmasını gerektirmektedir.⁴³

Fonksiyonalistler, dar alanlı fonksiyonel örgütlenmeleri (enerji üretimi ve dağıtımı, ulaştırma ve haberleşme kontrolü, sağlığın korunması ve geliştirilmesi, işgücü standartları ve değişimi ve gümrük birliği gibi sektörlerdeki örgütlenmeler) oluşturmanın üye devletlerin ulusal egemenliklerini tehlikeye atan heybetli siyasi kurumlar oluşturmaktan daha kolay olduğunu savunmuşlardır.⁴⁴ Bu teoriye göre, barışın sağlanması için global bir kurumsal sistem oluşturulmasının ön adımını fonksiyonel örgütlenmeler oluşturacaktır.

Mitrany, belirli bir teknik alan ya da işlevsel sahada gerçekleşen güçlü bir işbirliğinin diğer alanlarda da işbirliğine yol açacağını savunmuştur. Bu süreç dallanma (ramification) olarak adlandırılmaktadır. Hükümetler işbirliği çabalarının sonucunda elde ettikleri ortak faydaları görecektir ve bu da onların işbirliğini geliştirmelerine yol açacaktır.⁴⁵ Örneğin bir ortak pazar oluşturulması fiyatlama, yatırım, taşımacılık, bankacılık, sigortacılık, vergi, ücret ve sosyal güvenlik gibi konularda da benzer girişimlerde bulunmayı teşvik eder.⁴⁶ Mitrany özellikle ekonomik alandaki işbirliğinin siyasal entegrasyona yönelik gelişmeleri hızlandıracağına dikkati çekmiştir. Ekonomik ve teknik sektörlerdeki işbirliğinin siyasal entegrasyonla sonuçlandırılması uluslararası

---

³⁹ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁰ ARI, *a.g.e.*, s. 400.

⁴¹ Yüksek Politika yani High Politics, realizmde siyasi ve askeri konular olarak tanımlanmaktadır.

⁴² Christer PURSIANEN, "Theories of Integration and the Limits of EU-RF Relations", Russian-European Center for Economic Policy, Moskova, 2004, s. 2, <http://www.recep.ru/files/documents/Integration_theories_en.pdf> (10.12.2004).

⁴³ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁴ COULOMBIS ve WOLFE, *a.g.e.*, s. 305.

⁴⁵ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁶ ARI, *a.g.e.*, s. 400.

örgütlenmeler tarafından gerçekleştirilecektir.⁴⁷ Uluslararası karşılıklı etkileşimleri bir tarafın her şeyi kaybedip diğer tarafın her şeyi kazandığı bir **'zero-sum game'** olarak gören realistlere karşı, Mitrany bu etkileşimlerin tarafların tümünün kazandığı bir **'positive-sum game'**e yol açtığını savunmaktadır. Mitrany'e göre bu, gerçeklikten uzak idealist bir rüya değildir.⁴⁸ Tam tersine fonksiyonalistler realist olduklarını savunmaktadırlar.⁴⁹ Kompleks ve modern dünyadan kaynaklanan ortak problemlerin çözümüne yönelik uluslararası işbirliği ihtiyacının Mitrany'e göre gerçekçi ölçümleri onun analizlerinin temelini oluşturur. Siyasi olmayan alanlardaki fonksiyonel işbirliğine dayanan uluslararası entegrasyon geliştikçe, uluslararası barış olasılığı da artmaktadır.⁵⁰ Bu anlamda fonksiyonalist teori, devletlerarası ilişkileri sadece rekabet ve çatışmadan ibaret gören realist teoriden farklılaşmaktadır.

Fonksiyonalizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Katkıları

Fonksiyonalizmin uluslararası ilişkiler düşüncesine katkısı 3 yönde gerçekleşmiştir: 1) Sosyal ve ekonomik alanda işbirliğine yönelik çabaları değerlendirmede yararlı bir çerçeve sağlamıştır. 2) Dünya düzenine ilişkin problemlere makul bir yaklaşım önermektedir. 3) Siyasi, diplomatik ve hukuki sorunlarla sınırlı geleneksel uluslararası düşünüşü yeni bir boyut eklemiştir.⁵¹

Paul Taylor'un da işaret ettiği gibi fonksiyonalizm, Vestfalya sonrası uluslararası düzene ilişkin düşüncelere farklı bir alternatif getirmiştir. Dünya politikasında bölgeselleşmeye yönelik ilginin son zamanlarda yeniden canlanmasıyla, fonksiyonalist alternatif olan 'sektörleşme' daha kolay anlaşılır ve dikkati çeker hale gelmiştir. Mitrany, realizme karşı olmakla beraber idealist düşüncenin kimi tuzaklarından nasıl kaçınılabileceğine ilişkin ilk örneklerden biri olmuştur. Test edilebilir hipotezler geliştirerek realizme bir alternatif yaratmıştır. Mitrany'nin çalışmaları karşılıklı bağımlılık ve ulusötecilik (transnationalism) gibi konularda yapılan çalışmaların kaynağını oluşturmaktadır.⁵²

Mitrany'nin fonksiyonel örgütlenmelere ilişkin teorisinin pratikteki uygulamalarına bakıldığında ilk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT-1952) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET-1958)⁵³ örnek olarak gösterilebilmektedir. Zaten genelde entegrasyon teorileri Avrupa

⁴⁷ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁸ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁹ COULOMBIS ve WOLFE, *a.g.e.*, s. 305.

⁵⁰ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 241.

⁵¹ Kenneth W. THOMPSON, *Ethics, Functionalism and Power in International Politics*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1979, s. 61.

⁵² ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 39.

⁵³ Bu iki örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Rıdvan KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2002, ss. 7,8,12.

bütünleşmesini kendilerine temel almışlar ve bu bütünleşmeyi açıklamayı amaç edinmişlerdir.

Yukarıdaki örneklerden ilkinde, kömür ve çelik ürünlerinde Avrupa'da bir ortak pazar yaratılması amaçlanırken, ikincisinde ise atom enerjisinin sanayi ve enerji üretiminde barışçı amaçlar için kullanılması amaçlanmıştır. Her iki örgütlenmede de fonksiyonel mantığın unsurları görülmektedir. Mesela, resmi yetkililer ile üretici grupları birbirine bağlayan teknokratik danışma mekanizması her iki örgütte de bulunmaktadır. AKÇT, savaş sonrası Avrupa'da doğan sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik işlevsel bir çözüm sağlamıştır.⁵⁴

Avrupa'daki örneklerin dışında, fonksiyonalist örgütlere örnek olarak Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü (ASEAN) ve Latin Amerika Serbest Ticaret İşbirliği Örgütü (LAFTA) verilebilir.⁵⁵

Fonksiyonalizme Yöneltilen Eleştiriler

Realist okulun fonksiyonalizme yönelttiği temel eleştirileri, Haas 4 başlık altında toplamıştır.⁵⁶ Bunlardan ilki, fonksiyonalizmin güç ile refahı ayırmasıdır. Ancak güç ile refah ayrılamaz ve her ikisi de birey ve devletin amaçlarını temsil ederler; ayrıca refahı sağlamaya yönelik faaliyetler ancak güce dayalı siyasi kararların sonucunda artış göstermektedirler. İkincisi, politik ve teknik olan ile politikacı ve teknik uzmanın birbirinden ayrılmasıdır. Fonksiyonalist düşünce teknokratik olanın politik olana üstünlüğünün entegrasyona yol açacağını savunmuştur. Oysa ki teknokrasi büyük ölçüde zaten politiktir ve sadece teknik olan sorunlar bulmak zordur.⁵⁷ Üçüncüsü, siyasi aktöre yönelik bağlılıklar arasında ayrıma gidilmesidir. Buna göre, bağlılık ve sadakatler ihtiyaçları karşılayan fonksiyonlar tarafından yaratılır ve bu fonksiyonlardaki bir kayma bağlılıkta da bir kaymaya yol açacaktır. Fonksiyonalistler böyle bir ayrımlaşma ile bağlılığı, fonksiyonları gerçekleştiren uluslararası bir odağa kaydırmayı ummuşlardır. Bu da realizmin temel aktörü olan ulus-devletin sahip olduğu üstünlüğünü kaybetmesine olanak sağlayacaktır. Getirilen son eleştiriye göre, fonksiyonel bir alandaki başarı diğer alanlarda da benzer bir işbirliğinin güdülenmesini gerektirmez, tam tersine farklı alanlarda benzer bir işbirliği geliştirmede başarısızlığa da uğranılabilir.⁵⁸

Eleştiriler yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Mesela, getirilen bir diğer eleştiri de entegrasyona giden yolda ekonomik ve sosyal sektörlerdeki fonksiyonel işbirliğinden ziyade ideolojik veya duygusal paylaşımlara dayalı

---

⁵⁴ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁵ COULOMBIS ve WOLFE, *a.g.e.*, s. 312.

⁵⁶ HAAS, *Beyond the Nation-State*, s. 21.

⁵⁷ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁸ HAAS, *a.g.e.*, s. 23.

politik isteğin belirleyici olduğudur.⁵⁹ Yine başka bir eleştiri de kişi ve hükümetlerin rasyonel hareket edebileceklerine ilişkin fonksiyonlizmin dayandığı varsayımdan kaynaklanmaktadır. Bu eleştiriye göre hükümetlerin her zaman ilk önceliği vatandaşlarının mutluluğunun maksimize edilmesi olmayabilir.⁶⁰ Ayrıca rasyonellik, her sosyal davranış kalıbı için genel geçer bir doğruluk değildir.⁶¹

Charles Pentland fonksiyonlizme yönelik eleştirisinde, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı Avrupa deneyiminin ışığında, teknoloji ve ekonomik büyümenin tek başına fonksiyonel işbirliğine yönelik entegrasyonu oluşturma konusunda yeterli olmadığını belirtmiştir.⁶² Pentland'a göre, teknoloji ve ekonomik büyüme son yıllarda İslamî fundemantalizm örneğinde görüldüğü gibi, etnik, dinsel ya da ulusal kimliğin yeniden öne çıkarılmasına yönelik hareketlere yol açmıştır.⁶³ Yani, fonksiyonlizmin temel aldığı ekonomik refah bu yazara göre aslında entegrasyona değil bölünmeye yol açmaktadır.

Karl Deutsch'a göre de, fonksiyonları ve hizmetleri teknik konular ile sınırlı olan örgütler politik bakımdan zayıflığı simgelerler. Çünkü bu örgütler, hükümetlere her bakımdan bilgi alışverişi için başvurdukları halde devletlerin kendileri, bu örgütlerin içişlerine müdahale etmesine duyarlı davranmaktadırlar. Alınan kararların genelde üye ülkeleri ya hiç bağlayıcılığı bulunmamakta ya da ancak belli konularda bağlayıcılığı bulunmaktadır. Ayrıca bu örgütler uluslararası topluma ulaşmada bazı güçlükler yaşamakta, halklarla doğrudan ilişki kurmakta zorlanmaktadırlar.⁶⁴

Ancak bütün bu eleştirilere karşılık, modelin temel hipotezleri, ifadesini Avrupa Birliği'nin (AB) oluşumuna ilişkin örgütlenmelerde bulmuştur. Teknokratik saptamaların belirli ölçülerde gerçekleştirilmeleri (AB yolunda AKÇT ve AAET'nin oluşturulmaları) modelin başarısı olarak yorumlanabilmektedir.⁶⁵ AKÇT, AB'yi kuran Roma Anlaşması'nın güdüleyicisi olmuştur. AB örneğinde görüldüğü üzere, belirli bir sektörde gerçekleşen başarılı bir entegrasyon diğer sektörlerdeki çabaları da teşvik etmiştir. Mesela AB'de ortak bir pazarın kurulması, para birliğinin oluşumuna yönelik süreci teşvik etmiş ve nihayetinde Euro ortak para olarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁶

Ayrıca fonksiyonlizist teori, çoğu kişi tarafından savaşın önlenmesi ve barışın korunması için gerekli olan uluslararası ekonomik ve toplumsal

⁵⁹ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, 5. Baskı, s. 544.

⁶⁰ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 40.

⁶¹ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 19.

⁶² Charles PENTLAND, *International Theory and European Integration*, Faber and Faber, Londra, 1973, s. 98. Aktaran. DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 544.

⁶³ *Y.a.g.e.*, ss. 544,545.

⁶⁴ DEUTSCH, *a.g.e.*, s. 223. Aktaran. ARI, *a.g.e.*, s. 402.

⁶⁵ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁶ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 544.

işbirliğinin gelişmesini açıklayan bir teori olarak görülmektedir.⁶⁷ Artık temel sorun, ulusların barış içinde birbirinden nasıl uzak tutulacağı değil, onların nasıl bir araya getirileceğidir; ve fonksiyonalizm de bu sorunu ele alması ve çözümler getirmesi açısından önemli bir teoridir.

Neofonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)

Fonksiyonalizmin devamı sayılabilecek olan neo-fonksiyonalizm, Mitraný'nin çalışmasını kendisine temel almış ve fonksiyonalist bakış açısının eleştirilere maruz kalan eksik yönlerini tamamlamaya çalışmıştır. Bu teorinin temel katkısı, entegrasyona ilişkin hipotezleri işlemesi, değiştirmesi ve test etmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁸ Pek çokları için entegrasyon teorisi ile neofonksiyonalizm aynı anlama gelmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren AB'ye ilişkin öğretilerde neofonksiyonalizm başı çekmiştir ve Avrupa entegrasyonuna ilişkin analizler neofonksiyonalizm ele alınmadan gerçekleştirilemez hale gelmiştir.⁶⁹ Bu akım büyük boyutlarda Ernst Haas'ın etki ve izlerini taşımaktadır.⁷⁰

Ernst Haas ve Neofonksiyonalizm

Ernst Haas, neofonksiyonalist yaklaşımın kurucusu olarak, egemen devletlerin oluşturduğu, federal yapıda bir süper devleti tasvir etmiştir. Bu yaklaşımın temel önermeleri şu şekildedir: Fonksiyonalizm gibi neofonksiyonalizm de devletlerin arasındaki ticaretten doğacak barışın sürekliliğini öngörür. Egemen devletlerin oluşturacağı bir federasyon içerisinde siyasi bir otoritenin kurulmasını destekler. Bütünleşme bir anda tüm sektörlerde değil, adım adım yürütülmelidir. Teknik bir alanda başlayan işbirliği, zaman

⁶⁷ Inis L. CLAUDE, *Swords into Plowshares, The Problems and Progress of International Organizations*, Random House, 4. Baskı, New York, 1971, ss. 379,380. Aktaran. ARI, a.g.e., s. 402.

⁶⁸ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, a.g.e., s. 512.

⁶⁹ ROSAMOND, a.g.e., s. 50.

⁷⁰ Ömer Göksel İŞYAR, "Avrupa Örgütlenme ve Bütünleşme Arayışları Örneğinde Uluslararası Entegrasyon Modelleri", <<http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/2/goksel/goksel1.html>> (11.12.2004). Ernst B. Haas, 1924 yılında Almanya Frankfurt'ta doğmuş, 1938 yılında ailesi ile birlikte Amerika'ya göç etmiştir. Amerika'da önce Chicago Devlet Üniversitesi'nde eğitim görmüş, sonrasında ise 1943'ten 1946'ya kadar Amerikan ordusu askeri istihbarat biriminde çalışmıştır. 1952 yılında kamu hukuku alanında Columbia Üniversitesinden doktor unvanını almış ve akademik kariyerine California Üniversitesi Berkeley Enstitüsü'nde başlamıştır. 1969'tan 1973'e kadar da bu enstitüsünün yöneticiliğini üstlenmiştir. Uluslararası ilişkiler teorisindeki otoritelerden biri olarak Haas, uluslararası entegrasyon süreç ve kavramları üzerine çalışmalar yapmıştır. Pek çok kitap ve makalesi olan Haas'ın en çok okunan ve bilinen kitapları, 1958 yılında yayınlanan 'The Uniting of Europe' ve 1964 yılında yayınlanan 'Beyond the Nation-state' olmuştur. Haas, Mart 2003'de 78 yaşında iken hayata gözlerini yummuştur. Carol HYMAN, "Professor Emeritus and Prominent International Relations Scholar Ernst Haas Dies at 78", <http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2003/03/11_ehaas.shtml> (11.12.2004).

içinde daha fazla ve yakın işbirliğini gerektirecek, böylece daha fazla sektörü kapsayacaktır. Bütünleşmenin bu şekilde adım adım ilerlemesine "**spill-over**" (yayıma) denmektedir.⁷¹ Böylece Mitrany'nin dallanma olarak ifade ettiği görüşler, Haas'ın çalışmasında spill-over kavramıyla ifade edilerek temel bir kavram niteliğine dönüşmektedir. Haas'a göre, önceleri salt işlevsel olan entegrasyon, siyasal entegrasyona dönüşecektir. Bir başka deyişle, ekonomik entegrasyon sürecinin sonunda bir siyasal topluluk oluşacaktır.⁷²

Haas, ekonomik entegrasyondan siyasal entegrasyona geçişin hangi koşullara bağlı olduğunu araştırmıştır. Buna göre bir entegrasyon sürecinin çeşitli dönemlerinde etkili olan üç ayrı değişkenler grubu⁷³ vardır. Bunlardan ilki 'arka plan değişkenleri' olarak bilinen potansiyel üye devletlerin büyüklüğü, bu devletler arasındaki mevcut ilişkiler, ulusal elit kesimlerinin bütünleyiciliğidir. İkinci olarak, bölgesel entegrasyon önceliğinde hükümetlerin aynı ya da benzer hedeflerinin derecesi ile bir bölgesel organa verilen gücün derecesi vurgulanmaktadır. Son olarak entegrasyonun gerçek varlığını ortaya koyacak değişkenler şunlardır: bölgesel sorunlara ilişkin kararların işbirliği düzeyinde alınıp alınmadığı, bölge-içi iletişim ve etkileşimlerin artıp artmadığı ve bölgedeki ulusal hükümetlerin uyumsuzlukların çözümünde gösterecekleri yetenek.⁷⁴

'Spill-over' etkisi denen yaklaşıma göre, AKÇT'den Avrupa Ortak Pazarı'nı içeren Avrupa entegrasyonuna geçiş örneğinde görüldüğü üzere, bir alanda oluşturulan ulusüstü kuruluşların avantajlarından yararlananların diğer alanlarda da benzer oluşumları destekleyecekleri ileri sürülmektedir. Bir sektörde gerçekleşen entegrasyonun diğer sektörlerde de entegrasyonu teşvik edeceği ve devletlerin ulusal çıkarlarını daha üst, bütünleşmiş bir yapı içinde değerlendirmelerine yol açacağı kabul edilmektedir.⁷⁵

Avrupa Topluluğu'nun kurulması ile beraber Avrupa'da yaşanan entegrasyon deneyimi ile Haas ve diğer entegrasyon teorisyenleri, spill-over kavramı üzerine yeni yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Mesela Philippe Schmitter, spill-over'ı olası aktör bütünleşme stratejilerinden birisi olarak görmektedir. Schmitter'e göre, dinamik bir entegrasyon teorisi bu aktör stratejilerine dayanır. Spill-over yeni bir siyasal toplumun oluşmasında en etkili stratejik yön olabilir ama aktör stratejileri spill-over ile beraber diğer alternatif seçeneklerin bir karışımı şeklindedir.⁷⁶ Alternatif aktör stratejileri⁷⁷ Schmitter tarafından şu şekilde sıralandırılmıştır:

⁷¹ Menent SAVAŞ, "Avrupa Birliği: Derinleşme-Genişleme Sorunsalı", <http://www.stradigma.com/turkce/mayis2003/makale_01.html> (12.12.2004).

⁷² CANBOLAT, *a.g.e.*, s. 87.

⁷³ Bu değişkenler grubu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Ernst B. HAAS, "The Challenge of Regionalism", (der.) Stanley HOFFMANN, *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1960, ss. 228-237.

⁷⁴ CANBOLAT, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁵ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 514.

⁷⁶ ROSAMOND, *a.g.e.*, ss. 64,65.

- ❖ Spill-around: Bütünleştirici bir organizasyon tarafından gerçekleştirilen fonksiyonların alanı genişlerken, otoritede benzer bir genişleme söz konusu olmamaktadır.
- ❖ Build-up: Bütünleştirici bir organizasyonun otoritesi ve karar alma yetkisinde artış gerçekleşirken, yeni sorunsal alanların girişi gerçekleşmemektedir.
- ❖ Retrenchment: Bütünleştirici bir organizasyonun otoritesinde azalma meydana gelirken, ortak dayanışmanın düzeyinin artmasıdır.
- ❖ Spill-back: Bütünleştirici bir organizasyonun hem fonksiyonlarının alanının hem de otoritesinin azalarak bir önceki duruma düşmesidir.⁷⁸

Spill-over ise, hem fonksiyonların hem de otoritenin alanın genişlemesi anlamına gelmektedir. Spill-over etkisinin oluşmasında entegrasyon içinde yer alan aktörlerin, yayılmanın kendi çıkarlarına olacağı düşüncesi önemli bir rol oynamıştır. Haas, entegrasyonun oluşmasında entegre olacak birimlerdeki elit grupların önemine dikkati çekmiştir. Entegrasyona onay vermede ya da karşı çıkmada sürece dahil olan elit grupların çıkarları ve değerlerinin belirleyici olduğunu savunmuştur.⁷⁹ Pragmatik beklentilerle uyumlu bürokrat, teknokrat ve baskı gruplarının entegrasyonda, ki bu entegrasyonu Haas Avrupa çerçevesinde ele alarak Avrupa ideali olarak yorumlamıştır, sorumlulukları bulunmaktadır.⁸⁰

Haas, Mitrany’i teknik görevleri politik görevlerden ve refahı da güçten ayırdığı için eleştirmiştir.⁸¹ Gücün refahtan ayıramayacağını savunan Haas’a göre, refahı gerçekleştirme amacıyla güç bir araç olarak kullanılabilir. Ayrıca fonksiyonalizmin, hükümetin görevlerini refah eğilimli görevler (ekonomiye ilişkin görevler) ve güç eğilimli görevler (askeri savunma görevleri) olarak ikiye ayırmasını eleştiren Haas, öğrenme yolu ile güç eğilimli devlet politikalarının refah eğilimli devlet politikalarına evrilebileceğini savunmuştur. Ona göre, refah yönelimli politikalara geçiş, uzmanlar ve gönüllü grupların uluslararası entegrasyon çabasına dahil olması ile gerçekleşecektir.⁸²

Haas’ın çalışmasında ‘sadakat’ kavramı önemli bir yer tutmaktadır. O, politik toplumu, özel gruplar ve bireylerin belirli bir zaman ve mekanda merkezi politik kurumlara diğer siyasi otoritelerden daha fazla sadakat

⁷⁷ Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Philippe SCHMITTER, “A Revised Theory of Regional Integration”, (der.) Leon LINDBERG ve Stuart SCHEINGOLD, *Regional Integration, Theory and Research*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, ss. 242,243.

⁷⁸ DOUGHERTY ve PFALZTGRAFF, *a.g.e.*, s. 514.

⁷⁹ HAAS, *The Uniting of Europe*, s. 13.

⁸⁰ Ernst B. HAAS, “Technocracy, Pluralism and the New Europe”, (der.) Joseph NYE, *International Regionalism*, Little, Brown and Company, Boston, 1968, s. 155.

⁸¹ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 242.

⁸² HAAS, *Beyond the Nation-State*, ss. 47,48.

gösterdiği durum olarak tanımlamıştır.⁸³ Neofonksiyonist düşünce refah ihtiyacını karşılayan birimlere yönelik bağıllık transferi üzerinde durmuştur.⁸⁴

Neofonksiyonizmin kurucusu Haas olsa da bu teori üzerinde çalışmış pek çok teorisyen bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Joseph NYE, Leon LINDBERG, Philippe SCHMITTER verilebilir. Bu teorisyenler içinden özellikle Nye neofonksiyonizme önemli katkılarda bulunmuştur. Bu açıdan onun görüşlerini incelemek faydalı olacaktır.

Joseph NYE ve Neofonksiyonizm

Joseph Nye⁸⁵, 1971 yılında yayınladığı kitabında entegrasyon konusunda Avrupa örneğine ve Batılı olmayan örneklere değinirken neofonksiyonizme destek vermiştir.⁸⁶ ‘Süreç mekanizması’ ve ‘bütünleşme potansiyeli’ kavramlarına dayanan bir neofonksiyonist model geliştirirken, Mitrany ve Haas’ın ele aldığı ‘spill-over’ ve ‘otomatik siyasallaşma’ kavramlarında değişiklik yaratan örneklere de yer vermiş ve entegrasyonu oluşturan şartları analiz etmeye yönelik teorik bir çerçeve geliştirmiştir.⁸⁷

Nye’a göre, neofonksiyonist teorinin formüle edildiği ve kavramsallaştırıldığı yedi süreç mekanizması bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

Görevlerin fonksiyonel bağlantısı: Bu ilk süreç mekanizması, ‘spill-over’ kavramını temel almaktadır. Nye’a göre, bu kavram yanlış kullanılmıştır. Fonksiyonel karşılıklı bağımlılığın oluşturduğu dengesizlikler ya da görevler arasındaki temel bağlantı, politik aktörlerin ortak görevlerini yeniden tanımlamasına neden olabilmektedir. Ancak görevlerin yeniden tanımlanması, ortak görevlerde olumlu bir değişime anlamına gelmemektedir. Bu değişim negatif sonuçlar da yaratabilir. Mesela, 1969 yılında para değerlerindeki değişim sonrasında Almanya ve Fransa’nın tarım piyasalarını izole etme yoluna gitmeleri ve 1966 yılında Doğu Afrika’da ortak para biriminin parçalanması örnek olarak gösterilebilir. Eğer görevler arasındaki bağlantı ‘spill-over’a neden

⁸³ HAAS, *The Uniting of Europe*, s. 5.

⁸⁴ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁵ Harvard Üniversitesi Kennedy Yönetim Fakültesi dekanı olan Joseph Nye, Clinton yönetimi sırasında Ulusal İstihbarat Konseyi Başkanlığı ve Savunma Bakan Yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuştur. New York Times, Washington Post ve Wall Street Journal gibi gazetelerde de yazarlık yapan Nye, 1971 yılında yayınladığı ‘Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization’ adlı kitabıyla neofonksiyonizme farklı bir bakış açısı getirmiştir. Transnasyonalizm ve karşılıklı bağımlılık teorileri konusunda otorite olan Nye’in yayınlanmış pek çok kitabı ve makalesi bulunmaktadır. Kitaplarına örnek olarak ‘*Soft Power: The Means to Success in World Politics (Public Affairs,2004)*’, ‘*The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Cant Go it Alone (Oxford University Press, 2003)*’, ‘*Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History (Longman,2002)*’ verilebilir.

⁸⁶ John McCORMICK, *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, Palgrave Macmillan, 2002, s. 17.

⁸⁷ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 515.

olabiliyorsa, 'spill-back'e de neden olabilir.⁸⁸ Yani, bir entegrasyonun diğer alanlarda yeni entegrasyonlara yol açmama olasılığı olduğu gibi mevcut entegrasyonun dağılma olasılığından bile söz edilebilir.⁸⁹

İlişkilerin Artması: Eğer bölgesel bir entegrasyon ticaret, sermaye hareketleri ve iletişim alanındaki ilişkilerde beklenmeyen bir artış sağlıyorsa, üye devletler bu ilişkilerle ilgilenmek üzere kurulmuş ortak kurumlara çok fazla yüklenilmesi sorunu ile karşı karşıya kalacaklardır. Ya bu ilişkileri kesmek isteyecekler, ya bunlarla ulusal düzeyde baş etmeyi düşünecekler ya da ortak kurumların kapasitelerini arttırmayı deneyeceklerdir. İlişkilerin artması entegrasyonun alanında önemli bir genişlemeyi gerekli kılmayacaktır fakat merkezi kurumsal kapasitenin bunlarla baş edecek şekilde güçlendirilmesine yol açacaktır.⁹⁰

Bağlantılar ve Koalisyon Oluşumu: Koalisyon oluşumunu 'incelmiş spill-over' kavramı ile temellendiren Nye'a göre, tam bir 'spill-over'da temel güç, modern ekonomi ile bağlantılı sorunlara ilişkin ortak bir algıdan kaynaklanırken, 'incelmiş spill-over'da ise, problemlerin birbirine bağlanması, teknolojik gereklilikten dolayı değil, politik ve ideolojik projeksiyonlar ve politik fizibiliteden kaynaklanmaktadır.⁹¹

Elitin Toplumsallaşması: Entegrasyon, hem mitinglere katılan siyasi karar vericilerin hem de bölgesel kurumlarda görev alan bürokratların kişisel bağlantılarını ve birlik duygularını geliştirmelerine olanak sağlamaktadır.⁹² Ulusal bürokratların bölgesel entegrasyona hangi düzeyde katıldıkları onların toplumsallaşmalarının düzeyini belirleyecektir.⁹³ Elitin sosyalleşmesi, önemli bir süreçtir çünkü ulusal bürokratlar entegrasyonun ulusal düzeyde kontrollerini kaybetmelerine yol açacağından endişelenmektedirler. Bürokratlar bölgesel sürece katıldıkları oranda bölgesel ve ulusal bürokratlar arasındaki ayrım belirsizleşmektedir.⁹⁴

Bölgesel Grup Oluşumu: Bölgesel bir entegrasyon gerçekleşirse, bu entegrasyon, özel grupların ortak çıkarlarını bölgesel düzeyde korumak için yasal olan veya olmayan hükümet dışı bölgesel örgütler kurmasını teşvik eder. Genelde bu bölgesel hükümet dışı örgütlerin gücü zayıf kalmaktadır. Pek çok durumda, çok genel olan çıkarlar bölgesel düzeyde bir araya getirilirken, daha spesifik çıkarlar ulusal düzeyde ele alınmıştır.

İdeolojik Kimlik Cazibesi: Kimlik oluşturma isteği devlet adamlarını bölgesel organizasyonlar yaratma konusunda teşvik eden önemli bir faktör olmuştur. Süreklilik duygusu ve kimlik cazibesi arttıkça entegrasyona yönelik muhalefet azalacaktır.

---

⁸⁸ NYE, *a.g.e.*, ss. 65,66.

⁸⁹ ARI, *a.g.e.*, ss. 415,416.

⁹⁰ NYE, *a.g.e.*, s. 67.

⁹¹ *Y.a.g.e.*, s. 68.

⁹² *Y.a.g.e.*, s. 69.

⁹³ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 516.

⁹⁴ NYE, *a.g.e.*, s. 70.

Sürece Dış Aktörlerin Katılımı: Orijinal neofonksiyonalist formülasyon entegrasyon sürecinde dış aktörlerin rolüne gereken ilgiyi göstermezken, Nye diğer hükümetler, diğer uluslararası örgütler ve hükümet dışı aktörler gibi çeşitli dışsal aktörlerin entegrasyon sürecine ‘katalizör’ rolünü üstlenerek dahil olabileceklerini belirtmiştir. Buna örnek olarak da, Fransız hükümetinin, eski Fransız sömürgesi Afrika devletlerinin oluşturduğu OCAM ve UDEAC gibi organizasyonlara verdiği ve önemli etki yaratan desteği göstermiştir.⁹⁵

Süreç mekanizması tarafından öne çıkarılan bütünleştirici koşullar, ‘bütünleşme potansiyeli’ kavramı ile Nye’in çalışmasında önemli bir yeri kapsamaktadır. Ona göre bu koşullar, bir bölgenin entegrasyon potansiyelini belirler. Nye bu koşulları yapısal ve algısal olarak iki kategoriye ayırmış, yapısal koşulları da kendi içinde dörde ayırmıştır. Bunlardan ilki, simetri ya da birimler arasındaki ekonomik eşitliktir. Bu konuda uzun zaman boyunca daha fakir güney ve doğu bölgelerinin AB’ye girip giremeyeceği tartışılmıştır. Ama anlaşılmıştır ki, üye devletlerin büyüklüğü ya da zenginliği arasındaki farklar onları bir araya getiren itici gücün varlığından daha önemli değildir. İkincisi, elit değerlerinin tamamlayıcılığıdır ki, bu da üye devletlerdeki elit grupların ne dereceye kadar benzer değerleri ya da görüşleri paylaştığı sorusuna dayanır. Eğer bu derece yüksek ise bölgesel entegrasyona destek daha da fazlalaşabilir. Üçüncüsü, çoğulculuğun varlığıdır. Bundan kastedilen farklı çıkar gruplarının faaliyetleridir. Bu tür gruplar, eğer çıkarları ile uyuyorsa entegrasyonu desteklemede önemli bir rol oynarlar. Ve sonuncu koşul da iç istikrarın düzeyi ve karar vericilerin karşılık verebilme kapasitelerine bağlı olarak, kamu taleplerine üye devletlerin uyum sağlayabilme ve karşılık verebilme kapasiteleridir.⁹⁶

Algısal koşullar ise, entegrasyon sonucu oluşan kazançların eşit dağıtıldığı algısına ilişkin, aktörlerin dışsal tehditler konusundaki ortak algılarına ilişkin ve entegrasyonun maliyetinin düşük olduğu algısına ilişkin koşullar olarak üçe ayrılmıştır.⁹⁷

Nye tarafından geliştirilen neofonksiyonalist model, dünyanın daha fazla ve daha az gelişmiş bölgelerinde bütünleştirici süreçlerin karşılaştırılması açısından bir çerçeve sağlamıştır. Nye, makro-bölgesel siyasi organizasyonlar (Amerikan Devletleri Örgütü, Arap Ligi ve Afrika Birliği Örgütü gibi) ile mikro düzeydeki ekonomik organizasyonların (AB, Doğu Afrika Topluluğu, Orta Amerika Ortak Pazarı gibi) rollerini analiz ederek neofonksiyonizm konusunda çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Mesela mikro bölgesel ekonomik örgütler, varolan ulus devletlerin yerine geçecek yeni birimlere doğru gelişmezler. Bu tarz örgütler, üyeler arasındaki ilişkileri güçlendirmeye yönelik olarak fonksiyonel bağları kuvvetlendirirler. Makro bölgesel politik örgütler ise,

⁹⁵ *Y.a.g.e.*, ss. 73,74.

⁹⁶ McCORMICK, *a.g.e.*, ss. 17,18.

⁹⁷ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 72.

üye devletler arasındaki çatışmayı kontrol etmeye yönelik olarak yapısal bir rol üstlenirler.⁹⁸

Neofonksiyonalizme Yöneltilen Eleştiriler

Genel olarak neofonksiyonalizm teorisi, entegrasyon sürecine ilişkin betimlemelerinde başarılıdır. Bu yaklaşım, fonksiyonel modelin verilerini uygun bulmakla birlikte, siyasal boyut algılamalarını artan ölçüde ele almaktadır.⁹⁹ Ekonomik faaliyetlerin otomatik olarak politik entegrasyona yol açacağını savunan fonksiyonalizmin tersine neofonksiyonalistler ekonomik entegrasyon sürecinin politik entegrasyona yol açacağını ama bunun otomatik bir mekanizma olarak görülemeyeceğini belirtmişlerdir. Çünkü siyasi değişkenler, siyasi aktörlerin (teknokratlar ve bürokratlar) etki gücü dolayısıyla ihmal edilemezler.¹⁰⁰

Fonksiyonalizm gibi neofonksiyonalist düşüncenin de güç temelli devlet sisteminin çöktüğünü savunması, onu iki eleştiri ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu eleştirilerden ilki söz konusu teorinin olanaklı olmadığını savunmaktadır. Bu görüşe göre, devlete olan ilgi devam etmektedir ve devletin işlevlerinin değişeceğini iddia etmek için hiçbir sebep bulunmamaktadır. İkinci eleştiri daha etik ve normatif bir boyut taşımaktadır. Buna göre, ulus-devletler adalet ve özgürlük gibi önemli değerlerin korunması için insanlığın ulaşabileceği en uygun vasıtalarıdır. Devletler sistemi çökerse bu tür değerler de tehlike altına girecektir.¹⁰¹

Haas tarafından ortaya atılan neofonksiyonalizm, AB bütünleşmesinin ortaya koyduğu pratikte kendini doğrulamıştır. AB içerisinde gümrük birliğinin ve tek pazarın tamamlanması, yapısal fonların artması, teknoloji ve çevre politikaları gibi yeni gelişmelere olanak sağlamış ve Avrupa bütünleşmesinin derinliği, 1999 başından itibaren ekonomik ve parasal birlik düzeyine ulaşmıştır. Ancak, güvenlik ve savunma alanları bu teori izahının dışında kalmışlardır. Örneğin Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikasının, ulusüstü yapı dışında kalarak hükümetler arası bir karakter taşıması, temelde ulusüstü bütünleşmeyi öne çıkaran neofonksiyonalist teorinin temel varsayımları ile çelişmektedir.¹⁰² AB ülkelerinin dış politika ve savunma alanlarındaki yetkilerini ulusüstü otoriteye devretmede çekingen kalmaları sonucunda, özellikle Bosna Hersek ve Kosova olaylarında AB'nin kendi adına

⁹⁸ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, ss. 518,519.

⁹⁹ KARAKAŞ, *a.g.e.*, ss. 23,39.

¹⁰⁰ Philippe Arthur TAYLOR, "The External Relations of the European Community: Toward a Common Foreign Policy", *A Common Development Policy and Economic Union*, London:Produced from microfilm-xerography in 1979 by University Microfilms International, s.44. Aktaran. Selahaddin BAKAN, "Teoriler Işığında Politika", (der.) İdris BAL, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 24,25.

¹⁰¹ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁰² ÜLGER, *a.g.e.*, s. 36.

aktif bir eylem ortaya koyamaması, onun ‘uluslararası aktör’lüğünün sorgulanmasına neden olmuştur.¹⁰³

İletişimsel Etkileşimcilik (Transactionalism)

Bu yaklaşımın temsilcisi olan Karl Deutsch¹⁰⁴, uluslararası entegrasyonu bir grup devlet arasında ya da bir bölge içinde güvenliğin sağlanması olarak tanımlamış ve başarılı entegrasyonun, devletlerin aralarındaki sorunları çözmek için savaşı yöntemlere başvurma olasılığını düşürmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Bu noktada Deutsch ‘güvenlik toplulukları’ kavramını temel almıştır.

‘Political Community and the North Atlantic Area’ isimli çalışmasında Deutsch, savaş beklentisinin en aza indirildiği politik topluluklar olarak tanımlanan güvenlik topluluklarının faaliyetleri üzerine odaklanmıştır.¹⁰⁶ Ona göre entegrasyon, belirli bir toprak parçası üzerinde insanların barışçıl değişime yönelik beklentilerini uzun dönemde karşılama konusunda yeterince yetkin ve güçlü kurum ve pratiklerin ve bir topluluk duygusunun oluşturulmasıdır.¹⁰⁷ Deutsch, bütün dünya tek bir güvenlik topluluğu halinde entegre olursa savaşların otomatik olarak yok olacağını belirtmiş, güvenlik topluluklarını da *karışmış(amalgamated)* ve *çoğulcu (pluralistic)* olarak ikiye ayırmıştır. Karışmış güvenlik topluluklarında bağımsız politik birimler, ortak bir hükümet ile beraber tek bir birime dönüşürlerken, çoğulcu güvenlik topluluklarında ise, farklı hükümetler yasal bağımsızlıklarını korumaya devam ederler.¹⁰⁸ Bu tür topluluklarda ulusüstü yüksek bir otorite olmamakla beraber bazı ortak görevler belli ortak organlar aracılığıyla yürütülür.¹⁰⁹

Çoğulcu güvenlik toplulukları pratikte oluşması daha kolay olan ve daha uzun süre hayatta kalan topluluklardır. Bu tür toplulukların oluşumu üç koşula bağlıdır. Bunlardan ilki, birimlerdeki temel değerlerin uygunluğudur. İkincisi, siyasi grupların diğerlerinden gelecek mesajlara ve uyarılara çatışma olmaksızın

---

¹⁰³ *Y.a.g.e.*, ss. 178, 179.

¹⁰⁴ 1912 yılında Prag’ta dünyaya gelen Deutsch, lisans eğitimini Prag Alman Üniversitesi’nde tamamlamış, yüksek lisans ve doktora eğitimine de Harvard Üniversitesi’nde devam etmiştir. 1951 yılında doktora eğitimini tamamlayan Deutsch, 1952 ile 1967 yılları arasında Yale Üniversitesinde siyaset bilimi alanında profesör olarak görev yapmıştır. 1967’de Harvard’a geçmiş ancak pek çok üniversitede de misafir öğretim üyesi olarak ders vermiştir. Yayınladığı eserler arasında en ünlüleri, *Nationalism and Social Communication* (1953), *Political Community and the North Atlantic Area* (1957) ve *Nationalism and Its Alternatives* (1969) olarak sayılabilir. THOMPSON, *Masters of International Thought*, ss. 114-123.

¹⁰⁵ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁰⁶ *Y.a.g.e.*, s. 43.

¹⁰⁷ DEUTSCH, *Political Community and the North Atlantic Area*, s.5. Aktaran. THOMPSON, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁰⁸ DOUGHERTY ve PFALTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 520.

¹⁰⁹ ARI, *a.g.e.*, s. 409.

karşılık verebilmesi ve üçüncüsü de bir diğ erinin ekonomik, sosyal ve politik davranışını karşılıklı olarak tahmin edebilme yeteneğidir.¹¹⁰

Karışmış güvenlik topluluklarının oluşması için gerekli koşulları Deutsch çalışmasında belirtmiştir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: temel değerlerin karşılıklı uyumluluğ u, ortak kazanımlar elde etme beklentisi, en azından bazı üyeler için de olsa siyasal ve idari kapasitelerinde artış meydana gelmesi, bazı üyeler için de olsa süper ekonomik büyüme, karşılıklı kopmaz toplumsal iletişim bağlarının bulunması, siyasal elitlerin genişlemesi, kişilerin hareketliliğ inin artması ve iletişim ve etkileşimin çeşitliliğ i.¹¹¹

Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'in Gemeinschaft (toplum) ile Gesellschaft (topluluk) arasında yaptığ ı ayrıma dikkat çeken Deutsch, insanların ortak düşünceler ve bağılılıklar tarafından bir araya getirildiğ i durum olarak tanımlanan 'topluluk'u entegrasyonun bir koşulu olarak kabul etmiştir. Deutsch'un görüşlerine göre, devletler arasında bir topluluk duygusunun oluşması, entegrasyonun son parçasını oluşturur ve devletler arasındaki iletişimin seviyesinin bir fonksiyonudur. Uluslararası bir topluluk, karşılıklı iletişimler ağının kurulmasını gerektirmektedir.¹¹²

Fonksiyonalizmi eleştiren Deutsch, fonksiyonel uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilen iletişimin kitlelerin gerekli sadakatini sağlamada ve barış ı korumada yetersiz kaldığ ını savunmaktadır. Buna neden olarak da, bu tarz örgütlerin kişilerden ziyade hükümetlerle iletişim içinde olmasını göstermektedir. Gerçekten de fonksiyonalistler temel aktör olarak teknokratları neofonksiyonalistler ise bürokrasi ve elitleri ele alırken, Deutsch ise halk yığ ınlarını temel aktör olarak ele almaktadır.¹¹³

Etkileşimciliğ in Uluslararası İlişkiler Disiplinine Katkıları

Bu teori, realizme karşı geliştirilen yaklaşımlar arasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle uluslararası ilişkiler disiplini sadece devletler arasındaki etkileşim olarak ele alan dar tanımlamayı, toplumlar ve bireyler arasındaki ilişkileri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Realistlere göre, ülkeler kendi içsel farklılıklarını korurken, uluslararası arenada, hükümetler tarafından belirlenen ortak çıkarlar etrafında toplanabilirler. Bireyler arasındaki duygusal ilişkilere dikkati çeken Deutsch ise, ortak kimliklerin yoğun etkileşim ve iletişimler sonucunda ortaya çıkacağını belirtmiş, farklı bireyler arasındaki çok taraflı etkileşimin karşılıklı anlamaya yol açacağını ve böylece daha geniş bir güvenlik duygusu oluşacağını ifade etmiştir.¹¹⁴

¹¹⁰ ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 43.

¹¹¹ DEUTSCH, *a.g.e.*, s.58. Aktaran. DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 520.

¹¹² ROSAMOND, *a.g.e.*, s. 44.

¹¹³ Bu üç teorinin temel aktörlerine ilişkin tablo için bakınız. Andres MALAMUD, "Spillover in European and South American Integration: An Assessment", <<http://136.142.158.105/Lasa2001/MalamudAndres.pdf>> (12.12. 2004).

¹¹⁴ ROSAMOND, *a.g.e.*, ss. 45,46.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, realizm devletlerin bir araya gelmelerini hükümetlerin belirleyeceği ortak çıkarlara bağlarken, Deutsch ise bunu bireyler arasındaki yoğun etkileşim ve iletişime bağlamıştır.

Deutsch, teorisini sadece Avrupa Toplulukları üzerine kurmamış, Kuzey Atlantik alanı ile de yakından ilgilenmiştir. Böylece bu teori, Avrupa Toplulukları üzerine yoğunlaşan fonksiyonalizm ve neofonksiyonalizm teorilerinden daha genel bir entegrasyon teorisi olarak görülmüştür. Deutsch, Kuzey Atlantik bölgesinde daha geniş bir entegrasyon için devletlerin arasındaki etkileşim ve iletişimin artması gerektiğini belirtmiştir. Aslında geleneksel bir askeri ittifak olarak kurulmuş olan Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü'nün (NATO) kurulma nedeni olan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra gündemden düşmesi gerekirdi. Ancak NATO'nun halen etkili olabilmesi kimilerine göre Deutsch'un tezlerinin doğruluğunu göstermektedir.¹¹⁵

Etkileşimciliğe Getirilen Eleştiriler

Deutsch'un teorisine getirilen ilk eleştiri, bu teorinin öngördüğü sürecin ölçülmesi ile ilgili yaşanan zorluktur. Deutsch entegrasyonu ve ona yol açtığını ileri sürdüğü etkileşimleri ölçülebilir olarak değerlendirmiştir. Ancak hipotezleri test edecek ve fenomeni ölçecek verilere ulaşmak o kadar da kolay değildir. Ayrıca, uluslararası seyahat ve telefon görüşmeleri gibi veriler elde edilebilse bile, bu veriler bu tür etkileşimlerin kimlikler ve bireylerin karşılıklı kimlik saptaması üzerindeki etkilerini açığa çıkarmada yetersiz kalabilir.

İkinci bir eleştiri, süreci işleten mekanizmanın açık ve anlaşılır olmadığıdır. Mesela resmi olmayan etkileşimler nasıl resmi kurumlar yaratabiliyorlar ve hem elitlerdeki hem de kitlelerdeki sosyo-psikolojik değişimler nasıl otoriter eylemi yönlendiriyorlar? Bu teorinin varsayımına göre, kitlelerdeki duygusal değişim hükümette yasal politikanın değişmesini zorlamaktadır. Fakat kitlelerin tutumsal durumlarının ulusal otoritelerin de etkili olduğu ulusal medyadan da kaynaklandığı söylenebilir. Yani otoriteler kitlelerin tutumunu yönlendiriyor olabilirler.

Son olarak, Deutsch'un ileri sürdüğü gibi artan iletişimin zorunlu olarak zihinsel bir değişime yol açacağı konusunda eleştiriler bulunmaktadır. Getirilen eleştirilere göre, sosyal bilimcilerin zihinsel değişimi ölçme konusunda yetenekleri sınırlıdır ve etkileşim, tutum ve davranışlar arasındaki ilişki konusunda kesin bir yargıya ulaşmak zordur.¹¹⁶

---

¹¹⁵ DOUGHERTY ve PFALZTZGRAFF, *a.g.e.*, s. 521.

¹¹⁶ ROSAMOND, *a.g.e.*, ss. 47,58.

ENTEGRASYON TEORİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Entegrasyon teorileri uluslararası ilişkilerin çoğulcu görünümüne ilişkin gelişmelere katkıda bulunmuştur. Bu katkıları dörde ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, entegrasyon yaklaşımlarının, analiz birimi olarak devletin önemini azaltmasıdır. Ekonomik, sosyal ve teknik etkileşimler, çıkar grupları, ulus ötesi devlet dışı aktörler ve halk yığınlarının analiz birimi olarak önemini ortaya çıkarmıştır. İkincisi, özellikle neofonksiyonalist teori, bürokrasi ve elitleri bütünün bir parçası olarak ele alarak, ulus-devleti parçalamıştır. Üçüncüsü, entegrasyon teorisyenleri, ‘toprağa dayalı ulus-devlet dışında siyasi organizasyonların diğer olası formları nelerdir?’ sorusunu cevaplamaya yönelmişler ve bu diğer formlara nasıl ulaşılabileceğini araştırmışlardır. Ve son olarak da, entegrasyon teorisyenleri uluslararası işbirliğinin hangi şartlar altında kolaylaşacağını analiz etmişlerdir. İşbirliğini de çatışma gibi uluslararası ilişkilerin bir karakteristiği olarak tanımlamışlar, askeri ve güvenlik konuları yerine ekonomik, sosyal ve refaha ilişkin sorunları uluslararası politikanın gündeminde baş sıraya oturtmuşlardır.¹¹⁷

Bu teorilere karşı tepki olarak doğmuş teoriler de yok değildir. Mesela hükümetler-arasıcılık (intergovernmentalism) bu teorilere bir tepki olarak gelişmiş ve entegrasyon teorilerinin başarısız olacağını savunmuştur. AB örneğini temel alarak gelişen bu teori, tam entegrasyon sistematiği benimseyen modellerin kültürel, sosyal ve siyasal farklılık dinamiklerini göz ardı ettikleri düşüncesi üzerine kurulmuştur.¹¹⁸ Bu yaklaşım, temel aktör olarak ulus-devleti ele almakta, çeşitli düzeylerde yapılan işbirliğinin ulus-devlete karşı sadakati yıpratmadığını savunmaktadır. 1980lerden bu yana daha etkin olan bu yaklaşıma göre, temel ulusal çıkarlar konusunda devletlerin uzlaşması imkansız görünmektedir.¹¹⁹ Nitekim ABD’nin 2003 yılında Irak’a müdahalesi esnasında AB içinde yaşanan ayrımlaşma, bu argümanı desteklemektedir. Almanya ve Fransa liderliğindeki bir grup ülke bu müdahaleye karşı çıkarılarken, İngiltere, İspanya ve Danimarka gibi ülkeler ABD’yi desteklemiş ve bu politika farklılığı AB’nin dış politika konusunda tek bir aktör olarak hareket etmesinin ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı Avrupa’nın siyasi entegrasyonu hayaldir. Devletler arasındaki ilişki biçimi ancak işbirliği olacaktır. Bu yaklaşım, devletleri temel aktör kabul etmesine karşın, bu devletlerin topluluklarla hiç ilişkilerinin olmadığını da söylememiştir. Topluluklar, ulus-devletlerin eksikliklerini gidererek güçlenmesini sağlayacaktır.¹²⁰

¹¹⁷ VIOTTI ve KAUPPI, *a.g.e.*, s. 242.

¹¹⁸ KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁹ Philip H. GORDON, “Europe’s Uncommon Foreign Policy”, *International Security*, Cilt:22, Sayı:3 (Kış 1997/ 1998), s. 77.

¹²⁰ Stanley HOFFMANN, “Reflections on the Nation-State in Western Europe Today”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt:21, 1982, s. 21. Aktaran. KARAKAŞ, *a.g.e.*, s. 25.

Hükümetler-aracılık yaklaşımı, ele alınan teorileri rasyonel çatı altından eleştiriye tabi tutarken, 1990 sonrası dönemde rasyonel kuramları sorgulayan eleştirel ve sosyal inşaacı yaklaşımlar, entegrasyon teorilerine yönelik yeni eleştiriler getirmeye başlamışlardır. Pozitivizm karşısı bu yaklaşımlardan sosyal inşaacı yaklaşım, ulusal aktörlerin uluslararası normlar ile kısıtlandığını ileri süren rasyonel yaklaşımların karşısında, uluslararası normların ulusal aktörlerin kimliğini şekillendirdiğini ve çıkarların oluşmasına yardımcı olduğunu iddia etmektedir.¹²¹ Bu yaklaşımın temsilcisi pek çok isim, AB kurumlarının üye devletlerin sadece davranışlarını değil, kimlik ve tercihlerini de belirlediği konusunda hemfikirdir.¹²² Avrupa’da ortak kimlik oluşturmaya yönelik hareketlerin varlığına vurgu yapan sosyal inşaacılar, AB’yi askeri değil ama paylaşılan ortak normlara dayalı bir güç olarak ele almakta ve AB’nin normatif bir güç olarak görülebileceğini belirtmektedirler.¹²³ Yani, aktörlerin nasıl bir araya gelerek ortak kurumlar oluşturduklarını açıklayan entegrasyon teorilerinin karşısında sosyal inşaacı yaklaşım, kurumların nasıl aktörlerin kimlik ve çıkarlarını belirlediği üzerinde durmuş ve ortak kimlik yaratımına katkıda bulunan bu kurumların normatif açıdan güçlü olduklarını vurgulamıştır.

SONUÇ

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ele alınmaya başlanan entegrasyon teorileri, Avrupa Birliği örneğini kendilerine temel alarak açıklamalarda bulunmuşlardır. Avrupa Birliği’nin kurulması ve genişlemesi sürecinde önemli analizlerde bulunan bu teoriler, uygulamada da başarılı olduklarını göstermişlerdir. Ancak bu teorilerin başarıları da sınırlı kalmış, özellikle son dönemlerde söz konusu teoriler daha fazla eleştirilir hale gelmişlerdir. Avrupa Birliği örneğinde ortak dış ve güvenlik politikasının tam bir entegrasyon dışında bırakılması ve işbirliği düzeyinde ele alınması; yine önemli bir tehdit olan terörizme karşı adli ve polis işbirliğinin ulusüstü bir karakterden ziyade hükümetler arası bir karakter taşıması; önemli siyasi konularda Birlik içinde entegrasyonun sağlanamaması bu teorilerin yetersiz kaldığının bir ispatı olarak gösterilmektedir.

Fonksiyonalizmin savunduğu gibi, ekonomik entegrasyondan siyasi entegrasyona doğrudan geçilememektedir. Ayrıca siyasi elitin ve bürokrasinin bu geçişte belirleyici olduğunu belirten neofonksiyonalizm de, ulus-devlet çıkarlarının elitlerin bütünleşmesinden daha önemli olduğunu göz ardı etmiştir. Yine toplumlar arasında etkileşim ve iletişimin entegrasyon oluşumunda belirleyici olduğunu ileri süren Karl Deutsch da, ulus-devlet yapılanmasının ve

¹²¹ Nilüfer KARACASULU, “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9 (2007), s. 94.

¹²² Mark A. POLLACK, “International Relations Theory and European Integration”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 39, Sayı: 2 (Haziran 2001), s. 234.

¹²³ KARACASULU, a.g.m., s. 99.

milliyetçilik akımının gücünü yok saymış ve entegrasyonu sadece toplumlar arası etkileşime indirgemıştır. Avrupa Birliği örneğinde de görüldüğü üzere, ulus-devlet yapılanması halen önemlidir ve önemli ulusal çıkarlar, tam bir entegrasyonun oluşumuna engeldir.

Etkileri sınırlı kalsa da, entegrasyon teorilerinin uluslararası arenaya katkıları olmuştur. Mesela çatışma ve savaşa dayanan realizmin tersine, bu teoriler, uluslararası düzende barış ve işbirliğinin kısmen de olsa oluşturulabileceğini öngörmüştür. Devletler arasındaki ilişkilerde tüm tarafların kazanabileceği yoğun bir işbirliğinin mümkün olması, bu teoriler sayesinde ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle ekonomik entegrasyon modelleri, çok önemli başarılar elde etmiş, bu entegrasyonlar aracılığıyla taraflar arasında sağlanan ekonomik refah, çatışma ve savaş olasılığını en aza indirgemıştır.

Sonuç olarak, entegrasyon teorilerinin ekonomik ve sosyal boyutta başarılı olduklarını ancak siyasal boyutta yetersiz kaldıklarını söylemek mümkündür. Bundan dolayı, Avrupa Birliği örneğinde de görüldüğü üzere, siyasi konular hükümetler arası düzeyde ele alınmakta ve tam bir yetki devrini öngören entegrasyon kapsamında yer almamaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002.

BAL, İdris, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

CANBOLAT, İbrahim S., *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği*, Alfa Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2001.

COULOMBIS, Theodore A. ve WOLFE, James H., *Introduction to International Relations: Power and Justice*, Prentice-Hall Inc., 3. Baskı, New Jersey, 1986.

DOUGHERTY, James E. ve PFALTZGRAFF, Robert L., *Contending Theories of International Relations*, Addison Wesley Longman, 5. Baskı, New York, 2001.

ERTÜRK, Emin, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Ezgi Yayınları, Bursa, 1991.

HAAS, Ernst B., *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, California, 1964.

HAAS, Ernst B., *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, California, 1958.

HOFFMANN, Stanley, *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1960.

JACOB, Philip E. ve TOSCANO, James V., *The Integration of Political Communities*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964.

KARAKAŞ, Yusuf, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

KARLUK, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2002.

KEGLEY, Charles W., *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, St.Martin's Press, New York, 1995.

LINDBERG, Leon ve SCHEINGOLD, Stuart, *Regional Integration, Theory and Research*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971.

MCCORMICK, John, *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, Palgrave Macmillan, 2002.

NYE, Joseph S., *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown and Company, Boston, 1971.

ROBERTSON, David, *Uluslararası Ticaret Politikası*, Ak Yayınları, İstanbul, 1972.

ROSAMOND, Ben, *Theories of European Integration*, Palgrave, New York, 2000.

THOMPSON, Kenneth W., *Ethics, Functionalism and Power in International Politics*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1979.

THOMPSON, Kenneth W., *Masters of International Thought*, Louisiana State University Press, 3. Baskı, Baton Rouge, 1990.

ÜLGER, İrfan Kaya, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002.

VIOTTI, Paul R. ve KAUPPI, Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillan Publishing Company, 2. Baskı, New York, 1993.

Makaleler

BAKAN, Selahaddin, 'Teoriler Işığında Politika', (der.) BAL, İdris, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

DEUTSCH, Karl W., 'Transaction Flows as Indicators of Political Cohesion', (der.) JACOB, Philip E. ve TOSCANO, James V., *The Integration of Political Communities*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964.

GORDON, Philip H., 'Europe's Uncommon Foreign Policy', *International Security*, Cilt:22, Sayı:3 (Kış 1997/ 1998).

HAAS, Ernst B., 'The Challenge of Regionalism', (der.) HOFFMANN, Stanley, *Contemporary Theory in International Relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1960.

HAAS, Ernst B., 'Tecnocracy, Pluralism and the New Europe', (der.) NYE, Joseph, *International Regionalism*, Little, Brown and Company, Boston, 1968.

HUGHES, Barry B., 'Evolving Patterns of European Integration and Governance: Implications for Theories of World Politics', (der.) KEGLEY, Charles W., *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, St.Martin's Press, New York, 1995.

HYMAN, Carol, 'Professor Emeritus and Prominent International Relations Scholar Ernst Haas Dies at 78', <http://www.berkeley.edu/news/media/releases/2003/03/11_ehaas.shtml> (11.12.2004).

İŞYAR, Ömer Göksel, 'Avrupa Örgütlenme ve Bütünleşme Arayışları Örneğinde Uluslararası Entegrasyon Modelleri', <<http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/2/goksel/goksel1.html>> (11.12.2004).

JACOB, Philip E. ve TEUNE, Henry, 'The Integrative Process: Guidelines for Analysis of the Bases of Political Community', (der.) JACOB, Philip E. ve TOSCANO, James V., *The Integration of Political Communities*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964.

KARACASULU, Nilüfer, 'Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşaaacı Yaklaşım', *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9 (2007), ss. 82-100.

KEOHANE, Robert O. ve NYE, Joseph S., 'International Interdependence and Integration', (der.) VIOTTI, Paul R. ve KAUPPI, Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillan Publishing Company, 2. Baskı, New York, 1993.

KURU, Ahmet, 'Bölgesel Entegrasyon Teorileri ve Uluslararası Ortam Işığında Türk Birliği Meselesi', <<http://www.students.washington.edu/ahmet/22-BOLGESEL.doc>> (12.12. 2004).

MALAMUD, Andres, 'Spillover in European and South American Integration: An Assessment', <<http://136.142.158.105/Lasa2001/MalamudAndres.pdf>> (12.12.2004).

POLLACK, Mark A., 'International Relations Theory and European Integration', *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 39, Sayı: 2 (Haziran 2001), ss. 221-244.

PURSIAINEN, Christer, 'Theories of Integration and the Limits of EU-RF Relations', Russian-European Center for Economic Policy, Moskova, 2004, <http://www.recep.ru/files/documents/Integration_theories_en.pdf> (10.12. 2004).

SAVAŞ, Menent, 'Avrupa Birliği: Derinleşme-Genişleme Sorunsalı', <http://www.stradigma.com/turkce/mayis2003/makale_01.html> (12.12.2004).

SCHMITTER, Philippe, 'A Revised Theory of Regional Integration', (der.) LINDBERG, Leon ve SCHEINGOLD, Stuart, *Regional Integration, Theory and Research*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971.